

TIJORAT BANKLARNING KREDIT SIYOSATIDA XAVF-XATAR VA UNING MOHIYATI

Safarova Marjona Asomiddin qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Nomozova Qumri Isoyevna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi professori v.b.

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy bank faoliyatidagi turli risk va xavf-xatarlar muammolariga to'xtalib, ularning banklar uchun muhimligi ta'kidlanadi. Risklar har qanday bank operatsiyasida turlicha ko'rinishda namoyon bo'ladi va ularni to'liq yo'qotish amalda deyarli mumkin emas. Shu bois banklar uchun risklarni minimallashtirish va ularni samarali boshqarish muhim vazifa hisoblanadi. Maqolada bank risklarining ta'riflari va ularning turli mualliflar tomonidan tushuntirilishi, shuningdek, bank faoliyatidagi risklarning iqtisodiy va siyosiy sabablari, ularning turlari va bank operatsiyalariga ta'siri o'rganiladi. Har bir risk kategoriyasi xarajatlar, zararlar va yo'qotishlar alohida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: bank, moliya, risk, xavf-xatar, bank risklari, kredit siyosati, xalqaro kredit, kredit liniyalari.

RISK AND ITS ESSENCE IN THE CREDIT POLICY OF COMMERCIAL BANKS

Safarova Marjona Asomiddin kizi

*Master's student of the Banking and Finance Academy of the Republic of
Uzbekistan*

Nomozova Kumri Isoyevna

*Professor of the Academy of Banking and Finance of the Republic of
Uzbekistan*

Abstract. The article focuses on the problems of various risks and hazards in modern banking activities, emphasizing their importance for banks. Risks manifest themselves in various forms in any banking operation, and their complete elimination is practically impossible. Therefore, minimizing risks and effectively managing them is an important task for banks. The article examines the definitions of banking risks and their explanations by various authors, as

well as the economic and political causes of risks in banking activities, their types and impact on banking operations. Each risk category, costs, losses and damages, is considered separately.

Keywords: *bank, finance, risk, hazard, bank risks, credit policy, international credit, credit lines.*

Zamonaviy bank faoliyati turli xavf-xatarlar (risklar) bilan bevosita bogʻliq boʻlib, ularni samarali boʻlishi banklarning eng muhim funksiyalaridan biri hisoblanadi. Risk har qanday bank operatsiyalarida turli koʻlamda boʻladi va turli yoʻllar bilan qoplanadi. Oldindan maʼlum moliyaviy natijaga erishishni kafolatlovchi riskdan xoli boʻlgan operatsiyalarni bozor iqtisodiyotida uchratish juda qiyin. Tijorat banklari uchun risklardan qochish emas balki, ularni bartaraf etish, minimallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bank risklari tadqiqot obʼekti sifatida muhim ahamiyat kasb etganligi sababli XVIII va XIX asrlardayoq iqtisodchilar tomonidan oʻrganila boshlangan. Biroq, ularning mohiyati xususida yagona yondashuv mavjud emas. Koʻpchilik olimlar riskni yuzaga kelish sabablarini zarar koʻrishga olib keluvchi holatlar, omillarga bogʻlashadi. I.V.Bernar va J.K.Kolli “Kredit riski bank riskining bir turi sifatida kredit qaytarilgunga qadar yuzaga kelishi mumkin boʻlgan koʻzda tutilmagan holatlar” deb talqin qilishgan³¹. Xalqaro Bazel qoʻmitasi kapital yetarliligini baholashda kredit riskini taʼriflab, “kontragent tomonidan majburiyatlarni bajarmaslik riski” sifatida qarashadi³².

“Risk” atamasining kelib chiqishi italyancha “risico” yaʼni tajovuz; tom maʼnoda qoyani, jarlikni aylanib oʻtish maʼnosini anglatuvchi soʻzga taqaladi. Moliya-kredit lugʻatida bank riski “kredit muassasalari tomonidan amalga oshiriluvchi bank operatsiyalari xarakteridan kelib chiquvchi zarar koʻrish xavfi”³³ deb qaraladi. Rus iqtisodchisi V.Kuznesova fikricha risk kelajakdagi moliyaviy natijalarning noaniqliligini (mavhumligi) tavsiflaydi³⁴. Y.V.Mishalchenko va I.O.Krolli riskni bank tomonidan moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish natijasida oʻz mablagʻlarining bir qismini yoʻqotish, rejalashtirilgan daromadlarni olmaslik yoki qoʻshimcha xarajatlarni

³¹ Бернар И.В., Колли Ж.В. Толковый экономический и финансовый словарь. – М., 1997. – С.502.

³² International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards Basle Committee on Banking Supervision. Basel: Guli, 2004. R 4.10.

³³ Финансово-кредитный словарь: В 3 т. 2-е изд., стереотип / гл. ред. Н.В. Гаретовский. М.: Финансы и статистика, 1994. Т. С. 69.

³⁴ Кузнецов В. Измерение финансовых рисков // Банковские технологии. – Москва, 1997. – № 7. – С. 76.

qilish ehtimoli sifatida ta'riflaydi³⁵. Yana bir rus iqtisodchisi V.T.Sevruk bank riskini bank faoliyati natijasining mavhumligi va omadsizlik natijasida zararga uchrash deb ataydi³⁶.

Mahalliy olimlardan Sh.Abdullaeva esa "Risk xato, ikkilanish, noaniqlik, mavhumlik va hokazolar deb ta'rif berish xalqaro amaliyotga mos kelmasligi va shu holatga yaqinlashgan holda "risk", "bank riski", "kredit riski" deb yuritilsa maqsadga muvofiq" degan xulosaga keladi³⁷. Har bir faoliyatni amalga oshirishda ikkilanish yoki xavf-xatar bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, bank risklari mohiyatini mualliflar qandaydir mavhumlik, noaniqlik, ko'zda tutilmagan holatlardagi xatar, daromad olmaslik yoki ko'zlangan natijaga erishmasdan zarar ko'rish ehtimoli deb ta'riflangan. Mazkur ta'riflar qaysidir darajada bank risklari bilan bog'liq lekin uning xususiyatini tavsiflamaydi.

Bizning fikrimizcha, bank riski – bu avvalam bor alohida faoliyat turi. Risk-bu mavhumlik emas, balki iqtisodiy sub'ektlarning noaniq sharoitda harakat qilishlaridir. Bank mijozlarga xizmat ko'rsatishda tovar ishlab chiqaruvchilar riski bilan bog'lanadi. Bank kapitali o'z tabiatiga ko'ra sanoat va savdo kapitalining bir qismi hisoblanadi, vaqtinchalik jalb etilgan qarz kapitalini o'zida ifoda etadi. Bank kapitalining qaytarilishi masalan, kreditlashda qarz oluvchi oborotiga mablag'larning o'tishi, keyinchalik undan bo'shab orqaga qaytishi jarayonida bank qarz oluvchi bilan birga risk qiladi. Ikkinchidan, o'ziga tegishli bo'lmagan mablag'ni vaqtinchalik boshqa sub'ektga beradi.

Ta'kidlash lozimki, bank riski uning faoliyatidagi ma'lum vaziyatni tavsiflovchi, kutilayotgan natijani salbiy tomonga chetlashishini va faoliyat natijasining mavhumligini ko'rsatuvchi kategoriyadir. Bank riskining ikki muhim jihatini e'tiborga olish lozim: birinchidan, qaror qabul qilinuvchi vaziyatning mavhumligi; ikkinchidan, rejalashtirilgan natijaning salbiy tomondan o'zgarishi hisoblanadi. Shu bilan bog'liq holda quyidagi uch kategoriyaga e'tibor berish maqsadga muvofiq:

1. Xarajat: bankning jalb qilingan mablag'lar uchun omonatchilarga va kreditorlarga to'lagan foizlari, xodimlarga ish haqi xarajatlari va boshqa operatsion xarajatlar. Bank xarajatlarini amalga oshirishda risk quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: bozor sharoiti o'zgarishi natijasida omonatlar bo'yicha foiz xarajatlarning oshishi, kredit resurslari tanqisligi

³⁵ Мишальченко Ю.В., Кролли И.О. Риски в международной банковской деятельности // Бухгалтерия и банки. – Москва, 1996. – № 3. – С. 17.

³⁶ Севрук В.Т. Банковские риски. – М.: Дело Лтд, 1994. – С. 43.

³⁷ Abdullaeva Sh.Z. Bank risklari va kreditlash. – Toshkent, Moliya, 2002. – B. 91.

oqibatida ularning xarid narxi oshishi, boshqa banklarda narxlarning oshishi tufayli bank xodimlari ish haqi xarajatlari oshishi va boshqalar.

2. Zarar: kutilmagan vaziyatlar tufayli, joriy operatsiyalarda vaziyatning yaxshi o'rganilmaganligi hisobiga daromadlarning olinmasligi va rejalashtirilgandan yuqori xarajatlar qilinishi. Zarar ko'rish riski, avvalo mablag'larning noratsional joylashtirilishi, bozor imkoniyatlarini va xatarini to'g'ri baholamaslik natijasida yuzaga keladi.

3. Yo'qotishlar: tijorat banklarida riskni umumiy holda ko'rsatuvchi ko'rsatkich - sof foydaning kutilmaganda kamayib ketishi. Bu ko'rsatkich yuqoridagi kategoriyalarni qamrab oladi. Bundan kelib chiqadiki, bank strategiyasi va operatsiyalarining risklilik darajasini bankni yo'qotishga uchrash xavfi ko'rsatib beradi. Risk va yo'qotishlar o'zaro bog'liq sanaladi va riskni yo'qotishlar orqali miqdoriy jihatdan baholash mumkin. Risk odatda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarda baholanadi. Miqdoriy jihatdan risk ma'lum operatsiya natijasida bankning ko'rilishi mumkin bo'lgan yo'qotishlar summasini aks ettiradi. Biroq bu yo'qotishlarni har doim ham baholash imkoni bo'lmaydi. Agar yo'qotish ehtimolini bank faoliyatini tavsiflovchi biror ko'rsatkichga masalan, kredit portfeli, daromadlar yoki xarajatlar summasiga nisbati olinsa, riskning nisbiy ko'rsatkichi kelib chiqadi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatishicha, bank faoliyatida risklar yuzaga kelishining asosiy sabablari quyidagilardir:

- bozorni yaxshi o'rganmaslik;
- resurslarni jalb qilish va ularni joylashtirish sohasida ma'lumotlarning noto'g'riligi yoki yetarli emasligi;
- kreditlanadigan loyiha, ob'ekt va mijozlar to'g'risida, ularning moliyaviy holati to'g'risidagi ma'lumotlarning noto'g'riligi yoki to'liq emasligi;
- tarmoqlar yoki sohalar faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarining inobatga olinmaganligi;
- sub'ektlar yoki mijozlarning malakasi va saviyasi, mablag'lardan foydalanish bo'yicha bilim va maqsadlarining turli xilligi va boshqalar.

Tijorat banklarida risk darajasining oshib ketish hollarini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

- muammolarni tasodifan, kutilmaganda yuzaga kelganda;
- oldingi tajribalarga mos kelmaydigan yangi vazifalar belgilanganda;
- bank rahbariyati moliyaviy zarar ko'rishni oldini oluvchi qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lmaganda;

- muayyan sharoitda qonunchilik bazasi yoki bank faoliyati maqbul qarorlarni qabul qilishga to'sqinlik qilishi va boshqalar.

Amaliyotda bank risklarini baholashda mijozlarning to'lovga layoqatsiz bo'lib qolish ehtimoli, ularning moliyaviy holatining keskin pasayishi, valyuta va qimmatli qog'ozlar kursining o'zgarishi, shuningdek, mablag'larning ma'lum qismini qaytarib olish ehtimoli va boshqalar inobatga olinadi.

Ayni paytda, bank risklarini nazorat qilish strategiyasini ishlab chiqish quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

- ma'lum bank operatsiyalarini amalga oshirishda konkret risklarni kamaytiruvchi yoki oshiruvchi omillarni aniqlash;
- aniqlangan omillarni riskka ta'sir etish kuchini tahlil etish;
- riskning aniq shaklini baholash;
- riskning optimal darajasini belgilash;
- riskning maqbul darajasiga mosligi jihatdan alohida operatsiyalarni tahlil etish;
- riskni pasaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.

Shuni aytish joizki, tijorat banklari faoliyati davomida turli joyda va o'zaro turli vaqtda yuzaga keluvchi ichki va tashqi risklar guruhiga duch keladi. Barcha risk shakllari o'zaro bog'liq holda bank faoliyatiga ta'sir o'tkazadi va bir risk shaklining o'zgarishi boshqalarining ham o'zgarishiga olib keladi. Bu muayyan bank riskini tahlil etish usulini tanlash va uni optimallashtirishda ko'pgina omillarni tahlil etish jarayonini qiyinlashtiradi. Bank risklari yuzaga kelish omillariga ko'ra asosan iqtisodiy va siyosiy turlarga bo'linadi. Siyosiy risklar siyosiy vaziyatning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lib, bank faoliyatiga salbiy ta'sir etadi. Iqtisodiy risklar mamlakat iqtisodiyotida yoki bankning o'z faoliyatidanoxush o'zgarishlar bilan bog'liq risklar sanaladi.

Bank faoliyatini butun bir kompleks sifatida va differensiyalangan tarzda turli operatsiyalar, bitimlar, uslubiyatlar, usullar, ish sxemalari, texnologiyalar tizimlari, tashkiliy tuzilmalar majmuasi sifatida ko'rib chiqishda ularning barchasiga atrof muhitning agressiv ta'siri, mos ravishda shakllanadigan va amalga oshadigan risklar mavjudligini taxmin qilish mumkin.

Bank menejmentida risklarning roli va ahamiyatini bir qator yo'nalishlar bo'yicha ko'rib chiqish mumkin.

Bank xodimi shtatini to'ldirish o'ziga xos riskli jarayon hisoblanib, hozirgi kun sharoitlarida tarkibiy jihatdan nisbatan barqaror va jamoaning joylashuvi bo'yicha faolligi yuqoridir. Bank xodimlarini tayyorlash, ularni o'qitish va

malakasini oshirishga sarflanadigan xarajatlar doim ham o'zini to'liq oqlamaydi. Bu oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilar tarkibining, ko'pincha esa o'quv muassasalarining uslubiy va rahbar kadrlari yetarli ma'lumotga ega emasligi; xorijiy dasturlarning mahalliy sharoitlarga to'liq moslashtirilmaganligi; ayrim fan va o'quv-uslubiy materiallarni sinovdan o'tkazmasdan, ko'p joylarda joriy qilishga harakat qilish va bunga berilib ketish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Personal shtatini to'ldirish ko'pincha malakali kadrlar uchun raqobat kurashi sharoitlarida ro'y beradi va o'ziga xos riskiga ega. Bu esa, kadrlar yo'qotilishiga olib keladigan o'ziga og'dirib olish; mehnatga haq to'lash talablarining haddan tashqari kattaligi; xodim moslashuv va ish ko'nikmalari olganidan so'ng o'ziga ko'plab vazifalarni olmasdan turib xuddi shu siklni qaytaradigan, ko'proq pul to'lanadigan boshqa joyga o'tib ketishi; maxfiy axborotlarning ishdan bo'shab ketgan xodim tomonidan yangi ish joyiga "etkazilish" kabi xavf-xatarlarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, kadrlar tanlash jarayonining o'zi bankning barcha ierarxik pog'onalarida yetarli ma'lumotlarga, zaruriy maxsus bilimlarga ega bo'lmagan, biroq xarakteri va o'zining ahamiyatini oshirib ko'rsatish tufayli jamoada kuchi va ko'lami bo'yicha jiddiy nizolarga olib kelishi mumkin bo'lgan shaxslar paydo bo'lishi xavfidan xoli bo'lmaydi.

Bank faoliyatini axborot bilan ta'minlash quyidagi holatlarda xavf- xatar, qo'shimcha xarajatlar yoki yo'qotishlar bilan bog'liq bo'ladi:

- zarur axborotlarning to'liq jamlanmasligi va shu tufayli sifatsiz boshqaruv qarori qabul qilinishi;
- qabul qilinayotgan qaror sifati, bankning axborot-tahlil markazi quvvatini sezilarli darajada oshirishga qodir bo'lgan qo'shimcha va turli ma'lumotlar beradigan axborotlarning yetishmasligi. Axborot yetishmasligi hisobiga markazning faoliyat samaradorligi pasayadi, u to'la quvvat bilan ishlamaydi, axborot ortiqchaligida esa, uning ishlov berilmagan qismini yo'qolishi sodir bo'ladi va ularni to'plash uchun sarflangan xarajatlar o'zini oqlamagan hisoblanadi;
- tasodifiy axborotlar hajmi juda kattaligi, bu axborot kanallarini sezilarli darajada "to'ldirib yuboradi", zaruriy va turli ma'lumotlar beradigan axborotlar o'tishini qiyinlashtiradi, axborotni himoya qilishning tashkiliy va moliyaviy xarajatlarini oshiradi, axborot- tahlil markazi xodimlarining foydali tezkor vaqtini qisqartiradi;
- axborot to'plash va qayta ishlashning ko'pincha bozordagi real, ko'p omilli va dinamik vaziyatga umuman mos kelmaydigan rasmiy uslubiyotlariga berilib ketish;

- jiddiy qarorlarni qabul qilishda raqobatchilar tomonidan tayyorlangan (yoki buyurtma berilgan) va “ishga tushiriladigan” yolgʻon xabarlarini aniqlay olmaslik va mos ravishda undan foydalanish;

- bankning professional faoliyatini sustligi sababli axborot bozoridan olingan maʼlumotlar bankning tashkiliy tuzilmalari, bank menejmenti nuqtai nazaridan ikkinchi darajali boʻlishi hisobiga turli muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Xususan, bank faoliyatini oʻzgartirishga va takomillashtirishga undaydigan hukumat organlari, raqobatchilar, turli xoʻjalik subʼektlardan tarkib topadigan buyurtmachilarning istagiga oldindan tayyorlik axborotning ikkinchi darajali boʻlishi hisobiga pasayishi mumkin.

Rejalashtirilgan va kutilayotgan natijalardan, ssenariylardan chetlashish ayniqsa, menejmentda bank operatsiyalarini oʻtkazish va bank bitimlarini amalga oshirishda, yaʼni bank menejmentining moliyaviy sohalarida oʻta muammoli hisoblanadi. Bu yerda risklar juda muhim ahamiyatga ega, chunki ular:

- operatsiyalarni amalga oshirish muddatini sezilarli darajada oshirishi;
- bank mahsulotlarining sifat tavsiflarini oʻzgartirishi;
- qoʻshimcha say-harakatlar va xarajatlar talab qilishi (tashkiliy, texnik, moliyaviy);

- operatsiyalarning boshlangʻich bosqichlarda (mijozlarning depozitlar va omonatlarini joylashtirish, hisob raqami ochish, qimmatli qogʻozlarni xarid qilish, kreditlar olishdan voz kechishi), monitoringi davomida (omonatni muddatidan oldin qaytib olish, hisob raqamini yopish, kreditni qaytarish) yoki hayotiylik davrining yakuniy bosqichlarida (masalan, kreditni oʻz vaqtida yoki toʻliq qaytarmaslik) barbod boʻlishiga olib kelishi mumkin. Biroq bunda risklar yoki imkoniyatlar shakllanishi muayyan vaziyatga bogʻliq boʻladi. Masalan, bozorda moliyaviy resurslar keragidan ortiqcha boʻlishi, ularning qiymat tavsifi pasayishiga omonatni muddatidan oldin qaytib olish yoki hisob raqamini yopishga olib keladi, bu esa resurslarni jalb qilish toʻlovlari boʻyicha bank xarajatlarini tejab qolishga imkon beradi, kreditni muddatidan oldin qaytarish esa kutilmagan passivlarni joylashtirish boʻyicha qoʻshimcha xarajatlar zarurati tufayli yoʻqotishlar va foiz stavkalarining pasayib ketish riskiga duch keladi. Moliyaviy resurslar taqchilligi va ularning qiymatini oʻsishi risk va imkoniyatlar pozitsiyasini muqobil yoʻnalishda oʻzgartiradi.

Bevosita va bilvosita atrof-muhit omillarining taʼsiri taʼsischi sifatida bankning xoʻjalik faoliyatini taʼminlash davomida ijobiy yoki salbiy rol oʻynashi mumkin. Bu sohada bank xodimlarining maʼlum darajadagi

professional malakaga ega bo'lmashligi axborotlarning muhimligi va ahamiyatini noto'g'ri hisobga olish, bank ishini qiyinlashtirish, xarajatliroq qilish, eng yomon holatda esa bank faoliyatini to'xtatib qo'yishga olib kelishi mumkin.

Masalan, kommunal xizmatlar sohasida tabiiy monopoliya darajasining ancha yuqoriligi ularning xodimlarini iste'molchilarni o'z amriga bo'ysundiradigan xo'jayinlarga aylantiradi. Oqibatda barcha yo'nalishlarda muammoli muqobil variantlar, yoki majburan qabul qildiriladigan qo'shimcha xizmatlar paketi, kuzatuv va h.k.ga rozi bo'lish zarurati tufayli bankning hayot faoliyatini ta'minlash uchun xarajatlarning o'sishi, yoki "kutilmaganda", ayniqsa, eng asosiy fursatlarda (qishki mavsum, muhim hamkorlar bilan muloqotlar jarayoni va b.) faoliyatida uzilishlar, to'xtab qolishlar paydo bo'lishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan vaziyatlar risklarning ular keltiradigan xavf- xatar va yo'qotishlar nuqtai nazaridan jiddiy ahamiyatga ega ekanligini yaqqol namoyish etadi. Bundan risklarning bank faoliyatidagi roli va ahamiyatini kengaytiradigan bir qator xulosalar kelib chiqadi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, risklarni nazorat qilishda katta rol o'ynaydigan bank xizmatlari, bankning uslubiy, tashkiliy, texnik va moliyaviy faoliyatining ayrim maxsus yo'nalishlarini turli-tumanligi va yuqori darajadagi intensivligi bank faoliyatida yuzaga keladigan risklar bilan uzviy bog'liqdir. Bu quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- axborot ta'minoti sifatida axborot oqimlarini yaratish, qo'llab-quvvatlash, axborotni aniqlashtirish, tanlash, guruhlash, tahlil qilish, tayyorlash va h.k.;
- axborotni himoya qilish (maxfiylashtirilgan aloqa tizimi, bank sirlarini saqlash, bankning xafsizlik xizmati va uning xodimlar bilan ishlashi, axborot chiqib ketishi ustidan nazorat, bankning yetakchi xodimlari haqidagi axborotning yopiqligi va h.k.);
- risklarni nazorat qilishning axborot ta'minotini himoyalash (mijozni bank bilan aloqa xavfsizligini ta'minlash uchun uning faoliyatini dastlabki baholash, bank monitoringi natijasida aniqlangan maxsus axborot manbalari, kredit layokatini baholash sxemalari, uslubiyatlari va h.k.);
- bank mahsulotlarining sifatini ta'minlash va mustahkamlash, uchinchi shaxslarni (kafillar, sug'urtachilar, notariat, sud ijrochilari va h.k.) risklarni nazorat qilishga operativ ravishda jalb qilish imkonini beradigan bank bitimlari va operatsiyalarini hujjatlashtirish;
- bank faoliyatining huquqiy infratuzilma elementlari haqida zarur

ma'lumotlar bazasini yaratilishi, zarur holatlarda undan foydalanish, bank faoliyatini huquqiy himoyalash va qo'llab-quvvatlash, bu ma'lumotlarning o'z vaqtida yangilanishini ta'minlash, muammoli vaziyatlarda yuridik maslahatlar va yordam berish mexanizmlarining mavjudligi;

- binolar, inshootlar, qimmatbaho buyumlarni saqlash, shuningdek, bank faoliyati haqidagi muhim ma'lumotlar oshkor qilinishining oldini olish, bunda, bank faoliyati to'g'risidagi muhim axborotlardan xabardor bo'lgan bank xodimlari va ularning oila a'zolarini himoya qilish.

Bank faoliyatining risklarni nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos yo'nalishlarini uning barqarorligini ta'minlash uchun ishlab chiqish, amalga oshirish va nazorat qilish, shu maqsadda, bankning tashkiliy tuzilmasiga o'zgartirishlar kiritish muhim ahamiyatga ega. Fikrimizcha, ushbu masalalarni ikki yo'l orqali hal qilish mumkin:

1. Bank bo'limlari va qo'mitalari (depozit, hisob-kitob, kredit, qimmatli qog'ozlar va h.k.), shuningdek, bankning ichki tashkiliy ishlariga xizmat ko'rsatuvchi bo'limlar (kadrlar, yuridik, ma'muriy-xo'jalik bo'limlari va h.k.) yo'riqnomalariga risklarni nazorat qilish funksiyalari kiritiladi.

2. Risklarning turli elementlar kompleksini nazorat qilishga ixtisoslashgan bank bo'linmalari va qo'mitalari tashkil etiladi. Bank tashkiliy tuzilmasida shakllantirilgan risklarni nazorat qilish boshqarmasining maqomi, funksiyalari va o'rni nazariy (bank menejmenti turli maktablarida) va amaliy jihatdan aniqlashtirilib, ajratib berilishi zarur.

Xususan, bank tashkiliy tuzilmasida risklarni nazorat qilish faoliyatini rivojlantirish uchun unga nazorat bo'limi, mijozlarning kredit layoqatini o'rganish va iqtisodiy tahlil qilish bo'limi, kreditlarni tahlil qilish bo'limi, muammoli kreditlar bo'limi, depozitlarni sug'urtalash bo'limi, nazorat va audit bo'limi, bank nazorat organlari talablarining bajarilishi ustidan nazorat guruhi va boshqa shu kabi elementlarni kiritish, ularning amaldagi faoliyatini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Dunyoning turli mamlakatlarida samarali faoliyat yuritayotgan zamonaviy banklar tashkiliy tuzilmalarida yetarli darajada keng qo'llanilayotgan risklarni nazorat qilish bo'yicha alohida bo'linmalar bugungi kunda mamlakatimiz bank amaliyotini ilg'or xorij tajribalari asosida rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ayni paytda, mamlakatimiz tijorat banklarida risk turlari bo'yicha chuqur ixtisoslashgan bo'linmalar tashkil etish zarur. Xususan, kredit riskini nazorat qilish va kuzatib borishni kredit risklari bo'yicha ixtisoslashgan qo'mita tomonidan amalga oshirish, foiz va valyuta risklarini passivlarga qarshi

kreditlarni nazorat qilish bo'yicha qo'mita tomonidan tartibga solish maqsadga muvofiq. Likvidlik riskini nazorat qilish esa, odatda bankning kassa yoki depozit bo'limining funksional majburiyatlari tarkibiga kiritiladi. Shuni ham e'tiborga olish kerakki, amaliyot va nazariya doimo bir-birini to'ldirib boradi, ularni yanada takomillashuviga sabab bo'ladi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoiti kredit tashkilotlari risklarini nazorat qilishning tashkiliy tuzilmalarini samarali yo'lga qo'yishni talab etadi. Xususan, mamlakatimizdagi ayrim banklar o'z tuzilmasida ish rejimi, xavfsizlik (ichki, iqtisodiy) xizmati, garov ta'minotidagi risklarni aniqlash, tahlil qilish, baholash, nazorat qilishni ta'minlaydigan ixtisoslashgan bo'linmalarga ega bo'lishi lozim.

Banklar faoliyatining o'ziga xos asosiy yo'nalishi bo'lgan kredit tizimi elementlaridan samarali foydalanish, ular faoliyatida moliyaviy masalalar birlamchi darajali ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, bank faoliyatida risklarning roli va ahamiyatini belgilab beradigan, yuqorida sanab o'tilgan omillar banklarning turli operatsiyalari bilan namoyon bo'ladi. Bank operatsiyalariga mavjud risklar uning moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning asosiylari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- risk holati ro'y berganda to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yo'qotishlar, zararlarning vujudga kelishi;
- rejalashtirilgan daromad va foydaning olinmasligshi;
- bilvosita risklar ta'siri ostida bank operatsiyalari va bitimlari amalga oshirishning murakkablashuvi natijasida qo'shimcha xarajatlarning yuzaga kelishi;
- riskli holatlar natijasida banklar faoliyatiga zarar yetkazilishi va bank faoliyatini qayta tiklash bo'yicha xarajatlarning paydo bo'lishi;
- risklarni aniqlash, baholash sxemalari va usullarini tayyorlash, yaratish va amalga oshirish bo'yicha xarajatlar, favqulotda holatlar, bozor iqtisodiyotining siklik o'zgarishlari natijasida yuzaga keladigan xarajatlar;
- bank mahsulotlari hayotiylik davrining reja bo'yicha ssenariylarini qo'llab-quvvatlash choralarinng ishlab chiqilishi va ularni moliyalashtirish;
- risk holati ro'y berganda yo'qotishlarni qoplash uchun mo'ljallangan zaxiralarni yaratish va ulardan foydalanish bilan bog'liq operatsiyalar.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, risklarni nazorat qilishning moliyaviy jihatlar bankning iqtisodiy holati bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ma'lum bir cheklovlarga ham ega. Xususan, yuqori risk darajasiga ega bo'lgan loyihalarni moliyalashtirish bankning iqtisodiy imkoniyatlari va barqarorligiga ta'siri nuqtai nazaridan baholanadi, bank rahbariyati tomonidan ma'qul deb

topilsagina mazkur loyiha amalga oshiriladi.

Bank risklarini samarali nazorat qilish o'z navbatida bank faoliyatidagi potensial tahdidlarni prognoz qilish, ularning kelib chiqish ehtimoli, omillari va salbiy oqibatlari darajasini to'g'ri baholash va bartaraf etish yuzasidan zaruriy choralarni ko'rishni taqozo etadi. Bunda bank faoliyatidagi risklarni nazorat qilish umumiy bank tizimi va alohida bank muassasasi bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. Ularning faoliyatidagi o'zaro uyg'unlik matematik baholash usullariga asoslanuvchi bank nazorati va personalning malakasi bilan belgilanadi.